

ЯН ЧАЧОТ

*Гравюра Ф. Г. Рэберга
паводле малюнка І. Палькоўскага*

Зміцер Яцкевіч

РАДАВОД ЯНА ЧАЧОТА

Знаць Чачота ўсе павінны ...

Ф. Багушэвіч

Радавод старажытнага беларускага шляхецкага роду Чачотаў рыхтаваўся намі да малога гербоўніка Навагрудскай шляхты, які сёння налічвае 202 прозвішчы. Дадзены матэрыял падрыхтаваны на падставе матэрыялаў фонду Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу, які сёння мае больш за 5000 спраў і захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі (далей — НГАБ). Шматлікі і разгалінаваны шляхецкі род Чачотаў неаднаразова прызнаваўся ў дваранстве Расійскай імперыі: Літоўскім дваранскім дэпутацкім сходам у 1798 г., Мінскім губернскім у 1802, 1815, 1853, 1892 гг., Гродзенскім у 1817 г., з аднясеннем у 1 і 6 частку радаводных кніг, а таксама зацвярджаўся Сенатам у 1835, 1855 і 1892 гг. Амаль усе гэтыя дакументы і матэрыялы па розных адгалінаваннях роду былі сабраны ў адной справе аб дваранскім паходжанні Чачотаў, якая налічвае больш за тысячу аркушаў (канец XVI ст. — 1909 г.). Акрамя гэтага, у НГАБ захоўваецца генеалагічная табліца адной галіны роду, складзеная ў 1802 г. і дапоўненая ў 1832 і 1834 гг., фармулярны спіс А. Ф. Чачота (1840) і шэраг пратаколаў за розныя гады.

Усе адгалінаванні роду Чачотаў карысталіся гербам Астоя, якім карысталіся яшчэ больш за 220 шляхецкіх родаў. Згодна з паданнем, гэты герб у 1069 г. быў дараваны каралём Баляславам за мужнасць рыцару Астою. Выява герба ўяўляе сабой чырвоны шчыт, пасярэдзіне якога меч з залатымі маладзікамі, павернутымі вонкі. Часам сустракаюцца змены колеру шчыта на блакітны ці некаторых дэталей. Напрыклад, на генеалагічнай табліцы 1802 г. шчыт мае блакітнае тло, але ў пратаколе 1798 г. — чырвонае. Чырвоны колер даецца і ў іншых апісаннях герба Чачотаў. Верагодна, тут памылка мастака, таму што нават у пратаколе за гэты год поле пазначана як чырвонае. Наверсе шчыта — рыцарскі шлем са шляхецкай каронай і пяццю страусавымі пёрамі. У польскіх гербоўніках рыцарскі шлем упрыгожваюць два залатыя маладзікі і чорная галава цмока, з пашчы якога шугае полымя.

Чачоты, якія часам карысталіся родавым прыдомкам Данілевіч, паходзілі са Смаленскага ваяводства, дзе валодалі рознымі маёнткамі. Апошнія, згодна з родавым паданнем, а таксама з прывілеем караля Жыгімонта

Аўгуста ад 1545 г., былі захоплены Масквой у час ваенных дзеянняў. Верагодна, гэта адбылося крыху раней, у апошнюю, пятую па ліку, вайну Вялікага Княства Літоўскага з Масквой у 1534–1537 гг.

Родапачынальнік Васіль Данілевіч (магчыма, імя па бацьку) Чачот — дваранін яго каралеўскай міласці — атрымаў за вайсковыя заслугі згодна з вышэй згаданым прывілеем 1545 г. фальварак Ярашава былога Слонімскага павета (цяпер Баранавіцкі р-н) з 7 пустахамі і 5 службамі двара Моўчадскага. Прывілей быў канфірмаваны (пацверджаны) каралямі Жыгімонтам у 1631 г. і Уладзіславам у 1641 г. Кароль Стэфан Баторый надаў Васілю Данілевічу Чачоту ў 1580 г. яшчэ 14 валок у вёсцы Калеснікі, адняўшы іх ад Моўчадскага двара. Гэта было пацверджана каралём Жыгімонтам у 1619 г.

Фальварак Ярашава неаднаразова драбіўся ў выніку дзяльбы паміж спадчынікамі. Лічыцца, што першы раз гэта адбылося ў 1591 г., калі памёр бацька. Тады сыны Васіля Данілевіча Іван, Дзмітрый, Канстанцін, Фёдар пачалі дзяліць паміж сабой граунты ярашаўскія. Пастанова аб гэтым была запісана ў Слоніmsкім гродскім судзе 8 студзеня 1592 г. Там, у прыватнасці, гаворыцца, што тры браты — Канстанцін, Дзмітрый і Іван падзялілі поле каля Доўгай нівы.

Цікава, што там удакладняецца месцазнаходжанне і склад Ярашава. Прынамсі, ён знаходзіўся над рэчкай Моўчадзю, і ў яго склад уваходзілі яшчэ тры вёскі: Кузьмічы, Несцеравічы і Цікневічы. Вёскі з падобнымі назвамі існуюць і сёння на тэрыторыі Баранавіцкага р-на: Кудзевічы, Цыхневічы, Несцеры (?). Заўважым, што былі зроблены чатыры такія пастановы, а арыгінал напісалі тры браты для Фёдара, ён жа быў паўторна актыкаваны ў Навагрудскім гродскім судзе ў 1797 г. і прадстаўлены для вываду спачатку ў 1798 г., а потым у наступныя гады. (Гэта — самы старажытны дакумент роду Чачотаў, напісаны на старажытнабеларускай мове.) Галіна Фёдара Васільевіча, відаць, мела добры архіў. Невыпадкова менавіта яна захавала гэты старажытны дакумент і шмат іншых матэрыялаў XVII – пачатку XIX ст., якія захаваліся ў справе аб дваранскім паходжанні роду Чачотаў. Прадстаўнікі гэтай галіны займалі значныя пасады ў Вялікім Княстве Літоўскім і мелі розныя зямельныя ўладанні.

Унук Фёдара Міхаіл Юзафавіч, жонка Лізавета Шукевіч, таксама як і яго сын Бенядзікт (прывілей караля Станіслава Аўгуста ад 1764 г.) былі мастаўнічымі слоніmsкімі і валодалі часткамі спадчыннага маёнтка Ярашава. Сын яшчэ аднаго ўнука Фёдара, Ян Лявонавіч і жонка Сузана, дачка Рамана, мелі сына Антона, які ў 1738 г. набыў у Шчукаў знакаміты фальварак Завоссе — радзіму Адама Міцкевіча. Антон і жонка Петранеля Івановіч (Яновіч — ?) пакінулі набыты маёнтак Завоссе і частку Ярашава, званую па дзеду Антонаўшчынай, сваім сынам — Ігнату і Антону Тадэвушу. Апошні ў канцы XVIII – пачатку XIX ст. прадаў сваю частку Ярашава, набыў фаль-

варах Ключавічы Навагрудскага павета. Ён валодаў таксама застаўным ад Радзівілаў фальваркам Барацін (1817) і — разам з братам — фальваркам Завоссе. Антон Тадэвуш у канцы XVIII – пачатку XIX ст. служыў пісарам і рэгентам судоў земскіх навагрудскіх, а таксама суддзёй і прэзідэнтам судоў гранічных навагрудскіх. Ён быў жанаты з Петранеляй Салмановіч, меў сыноў Альбіна, Адама, Канстанціна. У 1837 г. яго ўзнагародзілі ордэнам св. Уладзіміра IV ступені.

Стрыечны брат Антона Тадэвуша Ян Лявонавіч быў рэгентам і адвакатам навагрудскім. Яшчэ адзін прадстаўнік гэтай галіны — Аляксандр Апапінарыі, сын Людвіга Францавіча, у 1834 г. працаваў рэгентам Мінскага павятовага суда. Адам, сын Тамаша Станіслававіча, быў каморнікам Ваўкавыскага павета. Якуб, сын Юзафа Лявонавіча, згодна з прывілеем караля Станіслава Аўгуста ад 1786 г., — падчашы Навагрудскага павета, па каралеўскім прывілеі 1794 г. — мечнік нядаўна ўтворанага Сталовіцкага павета, валодаў часткова Ярашавам і фальваркам Насейкі. Прадстаўнікі гэтай галіны мелі таксама фальваркі Лаготкі і Зубкаў, маёнткі Мастычы і Лаховічы.

У другога сына родапачынальніка Канстанціна Васільевіча Чачота былі два сыны — Павел і Стэфан (1617). Апошні разам з жонкай Тэкляй з роду Рылаў пакінулі сына Габрыеля, які заклаў частку атрыманага ў спадчыну (1670) маёнтка Ярашава слоніўскім бенедыкцінкам. Спрэчкі па гэтым пытанні цягнуліся больш за сто гадоў, аб чым сведчыць рэгістр дакументаў, пададзены Тэафіляй Пшэсецкай, старшай слоніўскіх бенедыкцінак у 1775 г. Баргаламей, сын Мікалая, верагодна, быў чашнікам смаленскім. З жонкай Кларай Цішкевіч меў сыноў Феліцыяна і Юрыя, ротмістра навагрудскага. Сыны Феліцыяна і Дамінікі Тулоўскай — Ксаверы, мечнік смаленскі, і Ігнат. Першы валодаў фальваркам Ізмайлаўшчына Слоніўскага павета, другі — застаўным маёнткам Прагасоўшчына Дзембжава Лідскага павета. Станіслаў, сын Яна Мікалаевіча, у XVIII ст. з'яўляўся рэгентам гранічным і суддзёй земскім навагрудскім. Яго брат Франц, харужы, згодна з прывілеем караля Аўгуста III ад 1752 г., — паручнік палявой варты войск ВКЛ.

Другі сын Канстанціна Васільевіча Павел быў жанаты на прадстаўніцы роду Вайзбуноў, ці Вайзбутовічаў, валодаў часткай Ярашава (1675), меў сына Якуба, які разам з жонкай Ганнай Яновіч у 1676 г. набыў за 15 тыс. злотых у Мікалая Грыгарэўскага і Ганны Грыгарэўскай-Жырловіч (Вірловіч) фальварак Русоцін Навагрудскага павета (цяпер Карэліцкі р-н). Яго сын Міхал у 1680 г. адпісаў 2500 злотых з застаўнога фальварка Русоцін сваёй жонцы Лявонавай Ваўчэцкай. Іх сыны Юрый, Казімір, Юзаф і Піліп падзялілі дзедаўскі фальварак Русоцін у 1736 г., што было зафіксавана ў кнігах магдэбургскіх навагрудскіх у тым жа годзе. З іх Юрый быў бяздзетны, пра нашчадкаў Юзафа таксама нічога невядома. Казімір Мікалаевіч быў жана-

ты з Петранелай Быкоўскай і меў сыноў Яна і Францішка, каморніка навагрудскага. Казімір і Піліп Міхайлавічы Чачоты прадалі фальварак Русоцін 7 кастрычніка 1755 г. Лукашу Камінскаму, мечніку смаленскаму, што было адзначана ў навагрудскіх магдэбургскіх кнігах 15 лістапада 1755 г. Піліп быў жанаты з Аленай Аколавай, пакінуў пяць сыноў: Яна, Ваўжынца, Міхала, Людвіга, Мацея і дачку Элеанору, паміж якімі, згодна з тастаментам ад 15 снежня 1760 г. (запісаны ў кнігі Навагрудскага земскага суда 18 мая 1767 г.), падзяліў сваю маёмасць. Кожнаму сыну дасталося па 900 злотых, дачцы Элеаноры — 800 злотых, дзеду знакамітага паэта-фалькларыста Яну дастаўся нежанаты селянін Грышка Самсон з былога ўладання фальварка Русоцін, дзе жылі дзевяць сямей з прозвішчам Самсон. Акрамя гэтага Піліп Міхайлавіч ахвяраваў розныя сумы грошай на цэрквы і касцёлы (Моўчадскі, Навагрудскі дамініканскі і базэльянскі касцёлы, Гарадзінскую багаўгодную ўстанову і касцёл, а таксама на Ясянецкую і Почапаўскую уніяцкія цэрквы).

Міхаіл Піліпавіч меў сына Вікенція (нарадзіўся ў 1767 г.), які заклаў Адаму Чачоту пусташ Качыцы за 1000 злотых у 1824 г., дзе яшчэ ў 1840 г. жылі яго сыны Юліян (нарадзіўся ў 1799 г.), Карл Ануфрый (нарадзіўся ў 1815 г.), Мацей (у 1817 г.). Вікенцій Міхайлавіч адпісаў з закладных грошай сыну Юліяну 400 злотых, Карлу Ануфрыю і Мацею — па 300 злотых.

Іван Піліпавіч 15 мая 1779 г. склаў тастамент, які быў зафіксаваны 7 чэрвеня 1779 г. у Навагрудскім земскім судзе, згодна з якім сваю маёмасць, у тым ліку і закладныя грошы на маёнтку Гаранкоўшчына, падзяліў паміж сынамі Ігнатам, Юзафам і Тадэвушам. Апошні разам з жонкай Кларай Гаціскай жыву ў вёсцы Малюшычы былога Навагрудскага павета (цяпер Карэліцкі р-н). Там у іх нарадзіўся сын Ян Антон. Адбылося гэта 24 чэрвеня 1796 г. па старым стылі, а 7 ліпеня па новым стылі. Ён быў ахрышчаны ў Варанчанскім парафіяльным касцёле 17 ліпеня таго ж года (н. ст.) (цяпер вёска Варонча Карэліцкага р-на). Дзіця, верагодна, атрымала імя ад свята, на якое нарадзілася, — Яна (Івана) Хрысціцеля, не выключана, што “паўплывала” імя дзёда — Івана Піліпавіча.

Неўзабаве сям’я пераехала ў маёнтак графа Тызенгаўза — Рэпіхава, што пад Баранавічамі, дзе бацька працаваў аканомам. Другі сын Тадэвуша і Клары Чачотаў Пётр Павел нарадзіўся праз 10 гадоў і быў ахрышчаны 17 чэрвеня 1806 г. у Навамышскім парафіяльным касцёле.

Дзяцінства Яна Антона прайшло ў гэтым маёнтку на маляўнічых берагах Мышанкі сярод простага мясцовага люду, што, безумоўна, моцна паўплывала на выхаванне і погляды хлопчыка. Тут, відаць, ён і атрымаў першую адукацыю. У 13-гадовым узросце юнак паступае ў павятовую дамініканскую школу ў Навагрудку. Дамініканскія мury разам з касцёлам св. Міхала месціліся ў самым цэнтры Навагрудка на гандлёвым пляцы, дзе стаялі ратуша з гадзіннікавай вежай і шэраг іншых цікавых старажытных пабу-

доў. Побач знаходзіліся вялікія магутныя вежы, іншыя цэрквы і касцёлы, за рынкам хаваўся дамок навагрудскага адваката Мікалая Міцкевіча, сын якога — сусветна вядомы паэт Адам Міцкевіч — вучыўся разам з Янам Антонам у дамініканскай школе. Пасля заканчэння апошняй сябры паступілі ў Віленскі універсітэт. Ян Чачот — на факультэт маральных і палітычных навук. Магчыма, гэта адбылося не адразу ў 1815 г., а праз год. Каб зарабіць сабе на жыццё, ён паступіў на пасаду пісара ў так званую Масу радзівілаўскую — спецыяльную канцэлярыю па ўпарадкаванню родавага архіва князёў Радзівілаў, які знаходзіўся ў палацы былога кардынала Ежага Радзівіла Кардыналіі. У абавязкі маладога пісара ўваходзіла складанне разнастайных матэрыялаў, удзел у заключэнні кантрактаў, таму яму неаднаразова даводзілася выязджаць у Мінск (1819), Навагрудак, Варшаву і іншыя гарады.

Не зважаючы на занятасць на працы, Ян Антон марыў аб атрыманні адукацыі — як вольны слухач хадзіў на лекцыі асобных прафесараў Віленскага універсітэта, самастойна вывучаў гісторыю, літаратуру, права. З прыведзеных К. Цвіркам у прадмове да кнігі “Наваградскі замак” урыўкаў лістоў да Адама Міцкевіча ў Коўна ў 1819 г. бачна, што Ян Чачот сур’ёзна займаўся правам і нават збіраўся кінучь пісаць і чытаць кнігі “не па спецыальнасці”.

У 1818 г. ён становіцца сябрам створанага год назад тайнага Таварыства філаматаў (аматараў навук). Як вядома, заснавальнікамі яго былі старыя студэнцкія сябры Тамаш Зан, Адам Міцкевіч, Юзаф Яжоўскі. На паэтычным турніры 21 снежня 1818 г. Ян Чачот быў прызнаны трэцім паэтам пасля Адама Міцкевіча і Тамаша Зана. Імкнучыся пашырыць свае шэрагі, філаматы стварылі саюз сяброў, у які ўваходзілі 30 студэнтаў, затым намаганнямі Тамаша Зана ў 1820 г. было заснавана Таварыства прамяністых, у якое ўваходзіла ўжо больш за 200 чалавек. Нягледзячы на пастаянны пераслед з боку царскіх уладаў, якія імкнуліся падавіць любое вальнадумства, у 1821 г. Таварыства прамяністых было пераўтворана ў патрыятычнае Таварыства філарэтаў (прыхільнікаў дабрачыннасці), дзе Ян Чачот узначаліў блакітны (літаратурны) аддзел. Як адзначаюць даследчыкі, тут па-сапраўднаму раскрыліся яго арганізацыйныя здольнасці і найлепшыя душэўныя якасці — бескарысліваць, самаахвярнаць. Велізарная праца таварыства ў розных накірунках працягвалася і ў час вакацый у родных мясцінах, дзе вялася праца па збору не толькі фальклорнага, этнаграфічнага матэрыялу, але і ствараліся філіі таварыства. Тысячы рукапісных аркушаў паэтычнай, навуковай і эпістальнай спадчыны філаматаў і філарэтаў раскіданы па архівах розных краін: Польшчы, Літвы, Расіі і інш. Гэта яскрава бачна з бібліяграфіі, складзенай У. Мархелем да яго артыкула пра Я. Чачота ў 6 т. Біябібліяграфічнага слоўніка “Беларускія пісьменнікі”. Сотні аркушаў з твораў і лістамі, прамовамі А. Міцкевіча, Т. Зана, Я. Чачота і інш. сяброў та-

варыства знаходзяцца ў аддзелах рукапісаў Люблінскай ваяводскай бібліятэкі імя Г. Лапацінскага і бібліятэкі Каталіцкага універсітэта ў Любліне (Польшча).

Дзейнасць таварыстваў не магла падабацца царскім уладам, і ў час выкрыцця гэтых тайных арганізацый Ян Чачот быў арыштаваны адным з першых. Ён цэлы год (з 10 кастрычніка 1823 г. па 22 кастрычніка 1824 г.), пакуль вялося следства, адседзеў у халодных кляштарных мурах, якія былі ператвораны ў вязніцу. І нават тут Ян Антон працягваў працаваць. Ён піша і перадае сваёй каханай — дачцы рэктара Віленскага універсітэта Зосі Малейскай — шматлікія песні. Усе зняволеныя, акрамя чатырох, былі выпушчаны. Сярод трох сасланых на Урал быў і Ян Чачот. Сваё паўгадавое пакаранне ён адбыў у крэпасці Кізіл.

У маі 1825 г. Ян Антон атрымаў дазвол прыехаць ва Уфу. Праз тры гады ён паступіў на дзяржаўную службу канцэлярыстам у бюро мясцовага губернатара. З 1831 па 1833 г. працуе ў Цвяры і Таржку, пасля чаго нарэшце атрымлівае дазвол вярнуцца на Беларусь. Ён уладкоўваецца канцэлярыстам у дырэцыі Бярэзінскага канала, якая месцілася ў Лепельскім павеце. У НГАБ захавалася аўтэнтычны дакумент — патэнт ад 1 снежня 1838 г., згодна з якім калежскі рэгістратар Іван Чачот за добрую службу атрымаў чын губернскага сакратара. Але, відаць, дзяржаўная служба была не вельмі дастапоўнай творчай натуры вольналюбівлага чалавека, ды і здароўе было падарвана пад час зняволення ісылкі, таму ў 1839 г. Ян Антон атрымлівае дазвол на выхад у адстаўку. Ён пераязджае на родную Навагрудчыну, у Шчорсы, дзе ўладкоўваецца на пасаду бібліятэкара да былога апекуна філарэтаў графа Храптовіча. У гэты час Ян Чачот спрабуе зацвердзіць у дваранстве сваю галіну роду Чачотаў. Аб гэтым сведчыць шэраг складзеных ім уласнаручна папер, што захаваліся ў справе аб дваранскім паходжанні роду Чачотаў. Напрыклад, прашэнне на імя цара Мікалая Паўлавіча, у якім пішацца аб тым, што род Чачотаў неаднаразова зацвярджаўся губернскім дваранскім дэпутацкім сходам. Тут ёсць таксама два пасямейныя спісы (1840 і 1842 гг.), у якія акрамя Яна Антона запісаны яго брат Пётр Павел, тытулярны радца, які жыў у маёнтку князя Вітгенштэйна ў мястэчку Глыбокае Дзісенскага пав., а таксама стрыечныя браты Юліян Карл Ануфрый і Мацей Вікенцьевічы. У гэтых спісах маецца інфармацыя пра родавы герб Астоля, якая ўяўляе невялікі аўтарскі дослед у галіне геральдыкі на падставе гербоўнікаў Нясецкага, Бельскага і Папроцкага. Яшчэ некалькі аркушаў складаюць вопіс дакументаў і радаводную табліцу роду Чачотаў ад Міхала Якубавіча. На вялікі жаль, нягледзячы на намаганні Яна Антона, дадзеная галіна роду Чачотаў пры ягоным жыцці так і не была зацверджана Сенатам ды фактычна згасла, таму што ў брата Яна Антона Пятра Паўла не пазначана нашчадкаў па мужчынскай лініі...